

Magdalena Brodacka-Dwojak

Streszczenie rozprawy doktorskiej: *Środkowoeuropejczyk – gatunek na wymarciu? Narracje tożsamościowe na wybranych przykładach prozy czeskiej i polskiej XX i XXI wieku*

Celem rozprawy doktorskiej jest analiza fenomenu Europy Środkowej w polskiej i czeskiej prozie po 1945 roku oraz refleksja nad tym, czym może być złożona tożsamość środkowoeuropejska. W pracy zostały postawione następujące pytania: jaką funkcję Europa Środkowa pełni w poszczególnych tekstach i jakie reprezentacje w nich przyjmuje, w jakich kontekstach się pojawia i jaką problematykę uruchamia oraz za pomocą jakich metafor jest opisywana. Pisarze i pisarki, których powieści i eseje literackie zostały poddane analizie, problematyzują swoją tożsamość w relacji (afirmatywnej bądź negatywnej) do Europy Środkowej.

Praca składa się z ośmiu części: wstępu, sześciu rozdziałów oraz zakończenia. We wstępie przywołana zostaje historia pojęcia Europy Środkowej od wieku XIX do dzisiaj z uwzględnieniem stanu badań na gruncie polskim oraz czeskim. Dwa pierwsze rozdziały pracy prezentują początki oraz tak zwaną fazę właściwą wyłaniania się pojęcia Europy Środkowej wśród pisarzy oraz dysydentów polskich i czeskich w latach sześćdziesiątych, siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku. Istotnym i wielokrotnie przywoływanym kontekstem jest obraz Rosji jako imperium kolonialnego oraz ogląd rzeczywistości zaprezentowany przez pisarzy zmuszonych do emigracji. Rozdział pierwszy *Inna Europa – wykorzeniona Europa? Od rodzinnej do Środkowej Europy – dialog z Czesławem Miłoszem* obrazuje ewolucję idei środkowoeuropejskiej w twórczości Czesława Miłosza. Analizie zostaje poddany kluczowy dla tego zagadnienia utwór – *Rodzinna Europa* oraz liczne artykuły i wypowiedzi poety, które pojawiły się na łamach międzynarodowych periodyków i dyskusji. W rozdziale zostają poruszone problemy związane z: zakorzeniem (filozofia S. Weil), mitem Atlantydy (sposób ujęcia Zachodu), kompleksem Kasandry (sposób ujęcia Wschodu) oraz problematycznością terminu Europy Środkowej po transformacji ustrojowej. W rozdziale drugim *Agon, los a może fatum? Milana Kundera zmagania z Europą Środkową* omówione zostały dwa utwory czeskiego pisarza, kluczowe dla tematyki środkowoeuropejskiej: *Księga śmiechu i zapomnienia* oraz *Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej*. Rozdział ten stanowi próbę utworzenia Kunderowskiego słownika Europy Środkowej, dlatego sproblematyzowane zostały kategorie takie jak: los i fatum, pamięć i zapomnienie, teoria kozła ofiarnego (R. Girard) oraz metaforyczna śmierć powieści.

Podkreślona jest kluczowa rola kultury, jako budulca tożsamości środkowoeuropejskiej w opozycji do dominującego dyskursu historyczno-politycznego.

W rozdziale trzecim *Małe centra świata i ich pogranicza. O odzyskiwaniu Europy Środkowej w twórczości Krzysztofa Czyżewskiego* zostaje opisany moment przełomu, jaki dokonał się w latach dziewięćdziesiątych XX wieku w wyniku likwidacji żelaznej kurtyny. Krzysztof Czyżewski punktuje cele, nadzieje oraz obawy, które wiązały się z tym okresem oraz potrzebę wyłonienia nowego paradygmatu Europy Środkowej. W licznych esejach literackich założyciel ośrodka „Pogranicze – sztuk, kultur, narodów” proponuje nowy leksykon środkowoeuropejski oparty na pojęciach takich jak: pogranicze, tkanka łączna, małe centrum świata, postawa uważności oraz praca u podstaw. Zmiana języka pociąga za sobą zmianę postawy wobec wyzwań rzeczywistości i nakłania do refleksji na temat wizji przyszłości w Europie Środkowej. Natomiast rozdział czwarty *Środkowoeuropejska odyseja Jáchyma Topola i Andrzeja Stasiuka, czyli tożsamość zanegowana* prezentuje zmagania autorów, którzy dowodzą, że transformacja ustrojowa w Europie Środkowej związana była z wieloma patologiami społecznymi (*Siostra* Topola, *Opowieści galicyjskie* Stasiuka) oraz wyzwaniem, jakim jest życie na „skrwawionych ziemiach” (pojęcie zaczerpnięte z dzieła Timothy’ego Snydera). W powieści *Przewóz* Stasiuk problematyzuje związek między historią, pamięcią i mitem w odniesieniu do współczesnej Polski. Natomiast Topol we *Wrażliwym człowieku* opisuje kryzys migracyjny zmieniający obliczę Europy Środkowej oraz wojnę w Ukrainie, która w przyszłości obejmie inne kraje środkowoeuropejskie. Obaj autorzy zmagają się z negatywną tożsamością środkowoeuropejską, czyli utratą wartości takich jak solidarność, wielokulturowość, dobre sąsiedztwo czy wyczulenie na przemiany rzeczywistości.

W rozdziale piątym *Słowa „prawdziwe”. Radki Denemarkowej zmagania z centralnością* zanalizowana zostaje trylogia środkowoeuropejska czeskiej autorki: *A já pořád kdo to tluče*, *Peníądze od Hitlera* oraz *Kobold*. Powieści te podejmują tematykę przemocy, która rodziła się na ziemiach Europy Środkowej i jest obecna we współczesnym społeczeństwie czeskim. W powieści *Hodiny z olova* pisarka przenosi doświadczenie dysydentów środkowoeuropejskich, zwłaszcza słownika pojęć i wartości, które prezentował Václav Havel, na teren współczesnych Chin, dowodząc tym samym, że doświadczenie środkowoeuropejskie może mieć charakter uniwersalny. Podobną perspektywę prezentuje Olga Tokarczuk, której utwory *Prawiek i inne czasy*, *Dom dzienny, dom nocny* oraz *Księgi Jakubowe* zostają zanalizowane w rozdziale szóstym *Eks-centriczna opowieść o Europie Środkowej, czyli Olgi Tokarczuk wariacje o centralności*. Noblistka wychodzi od

doświadczenia osobistego – miejsca urodzenia oraz życia na pograniczu polsko-czesko-niemieckim po to, by opowiedzieć, czym może być uniwersalne doświadczenie środka. Środek jest tutaj rozumiany jako *axis mundi*, dom – centrum wszechświata oraz region Europy, w którym narodził się wielokulturowy i emancypacyjny ruch frankistów.

Wymienione utwory oraz złożona problematyka wymusza zastosowanie eklektyzmu metodologicznego, ze szczególnym uwzględnieniem prac historyków i filozofów zajmujących się Europą Środkową oraz jej literaturą. W rozprawie zostają przywołane badania i koncepcje Marci Shore, Timothy’ego Snydera oraz Iwana Krastewa.

Zakończenie stanowi próbę uporządkowania metafor, którymi posługiwali się wymienieni wyżej twórcy do mówienia o Europie Środkowej i swojej tożsamości w relacji do niej. W całej pracy zaakcentowane zostało odejście od Europy Środkowej rozumianej jako pojęcie (polityczne, geograficzne) na rzecz podkreślenia aspektu stawiania się Środkowoeuropejczykiem, czyli procesu związanego z wyborem określonych wartości, postawą zorientowaną na wyzwania przyszłości i poszukiwaniem nadziei w świecie, który jest w trakcie ogromnych przemian geopolitycznych i mentalnych. Wojna w Ukrainie każe stawiać pytania, gdzie dzisiaj znajduje się środek Europy, czym jest wspólnota europejska i jakie palące wyzwania stoją przed dzisiejszą odrodzoną Europą Środkową.